

Įvadas. Nekasdienišką kasdienybę: visuomenė, istorija ir galia

Neringa Klumbytė, Kristina Šliavaite

Dr. Neringa Klumbytė, Majamio universitetas, Antropologijos katedra, 100 Bishop Cr., Oxford OH 45056, JAV, el. paštas: klumbyn@miamioh.edu

Dr. Kristina Šliavaite, Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra, Socialinės antropologijos centras, Jonavos g. 66, LT-44191 Kaunas, el. paštas: kristina.sliavaite@vdu.lt

Kasdienybė yra įvairi ir viską apimanti, tad suprasti jos ribas galima tik tuomet, kai joms metamas iššūkis: karas, psichiatrinė ligoninė, protestas ar globali krizė ne tik parodo, kad kasdienybės ribos gali būti visada perkuriamos, bet ir kad įvairūs lūžio momentai yra laikini, kad po jų susikuriančios ekstremalios situacijos taip pat tampa kasdienišką. Kasdienybės ribos formuojamos tam tikrų istorinių ir kultūrinių kontekstų¹ (Eckert, Jones 2002: 5). Kasdienybė gali būti siejama su kasdienio žmonių gyvenimo rutina, taisyklėmis, įpročiais, kasdieniais ritualais (Eckert, Jones 2002: 5). Kasdienybės tyrimai atskleidžia, kad „tai, kas įprasta (angl. *ordinariness*), nėra nei paprasta, nei banalu“ (Eckert, Jones 2002: 8).

Šio numerio tekstus sieja *kasdienybės* ir *galios* tema. *Galia* gali būti struktūrinė, veikianti per institucijas, katastrofas, ekonominius, politinius ar socialinius veiksmus. Apibrėždamas struktūrinę galią, Ericas Wolfas teigia, kad tai galia, kuri „formuoja ir kuria aplinką, nurodo energijos tėkmių pasiskirstymą ir kryptį“ (Wolf 1990: 586). Tai tokia galia, kurios nebūtų galima apibūdinti per individų sąveiką, bet kuri „formuoja veiksmų lauką taip, kad tam tikras elgesys tampa galimas, o kitas mažiau galimas arba negalimas“ (Wolf 1990: 587). Galia gali būti ir individo dispozicija, sugebėjimas ar veiksmas, paveikiantis kitus, atsiskleidžiantis per individų sąveiką. Kai kalbama apie galią individo lygmenyje, ji gali atsiskleisti per individo veiksmumą² (angl. *agency*), kuris suprantamas kaip individo

¹ Kasdienybės kaip tyrimo objekto ištakos siejamos su Fernando Braudelio, Michelio de Certeau ir Henri' o Lefebre darbais Prancūzijoje (plačiau žr. Schilling 2003; Čepaitienė 2005).

² A. Valantiejus *agency* verčia kaip „veiksmumas“ (Valantiejus 2002), šitaip ši terminą verčiame ir šiame tekste.

tiksiai ir aktyvus veikimas, ribojamas / veikiamas tam tikro socialinio, politinio, kultūrinio konteksto (Ortner 2006). Šio *Lietuvos etnologijos* numerio straipsnių kontekste struktūrinė galia formuoja žmonių kasdienį elgesį per potvynių patirtis, valstybės politiką, karinius konfliktus, politinius procesus, hierarchinius santykius institucijose. Kartu galia individo lygmenyje reiškiasi kaip būdas veikti ir konstruoti kasdienybę.

Mykolės Lukošienės tekste struktūrinė galia patiriama kasdienybėje einant namo per užlietas pievas, važiuojant į mokyklą autobusu amfibija ar miegant lovoje, pakeltoje ant plytų (Lukošienė). Tačiau užlietas kasdieniškas pasaulis nėra tik gamtos nelaimių ir žmonių elgesio rezultatas. Valstybės pagalba žmonėms, kita struktūrinės galios forma, taip pat perkuria kasdienybės patirtis, kaip ir užliejantys ar atslūgstantys potvyniai (Lukošienė). Šių struktūrinių galių poveikis yra įkūnytas, išjaustas, išgyventas ir išreiškiamas nostalgišku diskursu apie atskirtį, vyresniųjų gyventojų pasakojimuose – apie žmones, paliktus „likimo valiai“ (Lukošienė). Vyresnieji gyventojai prisimena kitą, sovietinę, kasdienybę, kai autoritarinis režimas įgyvendino „agresyvią potvynių valdymo strategiją“, bent iš dalies suvaldydamas potvynius ir žmonių kasdienybę (Lukošienė, žr. šio leidinio p. 143). Kita vertus, gyvenimas šioje teritorijoje vietos žmonių siejamas su jų kilme, „šaknimis“, todėl tapęs įprastu ir savaimė suprantamu, kartu gyvenimas čia dažnai suvokiamas kaip „natūralus“ pasirinkimas (Lukošienė). Kalbėdami apie valstybės paramą ir globą gyvenant pamario teritorijose, vietos žmonės aktyviai permąsto valstybės ir piliečių santykį bei savo vietą regione ir valstybėje (Lukošienė).

Valstybėje vykstantis karas taip pat yra struktūrinė galios forma. Ukrainoje jis formuoja jaunimo socialinius santykius ir ateities vizijas. Maryna Bazylevych ir Brittany Anderson aprašo, kaip karas yra įsiskverbęs į kasdienį gyvenimą, nors karas ir nevyksta Chmelnyckio mieste, kur autorės atliko savo tyrimą. Kaip atskleidžia autorės, Chmelnyckio nauji paminklai, kareivių žūtys, nauja patriotinė kultūra yra atsakas į pasikeitusią geopolitinę situaciją po Maidano revoliucijos ir Krymo aneksijos. Nors karas sietusi su praradimais, nesaugumu ir atskirtimi, Ukrainos jaunimas supranta savo socialinę ir fizinę gerovę pozityviai, tiki savo jėgomis, ne valstybės parama ar institucijų pagalba (Bazylevych ir Anderson). M. Bazylevych ir B. Anderson atskleidžia, kaip aplinkoje, kurioje tvyro netikrumas, socialinis nestabilumas, galimybė bet kurią akimirką atsirasti karinio konflikto šerdyje, jaunimo kalbėjimo akcentais tampa tikėjimas ir viltis, kad viskas priklausys nuo individo, jo aktyvumo, nusiteikimo, o ne nuo konteksto bei aplinką veikiančių išorės sąlygų. Karas kuria paradoksaliai įsivaizduojamas vilties ir kasdienės gerovės formas, įkūnijamas ir įveiksinamas jaunimo kasdienybėje (Bazylevych ir Anderson).

Sovietinė psichiatrinė ligoninė yra dar viena galios struktūra, kuri performuoja pacientų kasdienybę. Tai savo straipsnyje analizuoja Tomas Vaiseta. Psi-

chiatrinę ligoninę mokslininkai „konceptualizuoja kaip išskirtinę erdvę“, pasižymintį Goffmano „totalios institucijos“ bruožais (žr. Vaiseta). Tačiau pacientai perkuria kasdienybę sukurdami solidarumo bendrijas, intymumo ir draugystės formas (Vaiseta). Psichiatrinę ligoninę egzistuoja kaip daugialypė socialinė erdvė, kur kasdienybė nėra traktuojama tik kaip nemaloni, slegianti, traumuojanti patirtis, bet prisimenama ir pozityviai – bendrų pasivaikščiojimų, dainavimo ir religinių diskusijų laikas (Vaiseta, žr. šio leidinio p. 35). Bendrumo formos, teigia T. Vaiseta, psichiatrinėje ligoninėje turėjo „ne mažesnę reikšmę nei terapinės procedūros“ (Vaiseta, žr. šio leidinio p. 36). Vaiseta atskleidžia, kad pacientai buvo aktyvūs veikėjai, ne pasyvios aukos, kurie kūrė priimtina ir pakeliamą kasdienybę. Kasdienybė Vaisetos tekste yra visiškai kitokia nei už ligoninės sienų, autorius parodo, kaip čia, remiantis visai kitais principais, struktūruojamas ir patiriamas laikas bei fizinė erdvė.

Neringos Klumbytės straipsnyje kasdienybė formuojama „iš viršaus“, valdžios institucijų ir Komunistų partijos (KP) ideologijos, kurios egzistuoja ne tik nurodymų forma, į kokius kasdienybės aspektus reikia kreipti dėmesį kuriant socialistinę visuomenę, bet ir pateikiant emocines ir moralines kasdienybės interpretacijas, kurias individai ir perima, ir perkuria. Autoritarinės valstybės formos, kurias matome T. Vaisetos ir N. Klumbytės straipsniuose, nėra tik KP ar šio režimo autoritetų kūrinys: jos gimsta dialoge tarp piliečių ir valstybės tarnautojų, įvairiai perkuriančių komunistinės ideologijos diktuojamus santykius. Vaiseta parodo, kad autoritarinė ligoninė gali būti ir pozityvi kasdieniška erdvė; Klumbytės atveju KP Centro Komiteto žurnalas „Šluota“ yra tiek propagandos, tiek opozicijos forma, slypinti paties režimo institucionalizuotoje kasdienio socialistinio gyvenimo trūkumų kritikoje.

Šio numerio autoriai taip pat analizuoja protesto ir kasdienybės sąveiką. Elanos Resnick straipsnis atskleidžia, kaip 2013 m. protestuojančio Bulgarijos studentiško jaunimo įvardijama „normalaus gyvenimo“ siekio idėja, siejama su kitokia kasdienybe ir įsivaizduojama vakarietiška gyvensena, tampa tam tikru protestų varikliu. Resnick teigia, kad perimdamas tam tikras, paprastai su kasdienėmis veiklomis siejamas praktikas bei įgyvendindamas „normalaus gyvenimo“ siekio idėjas, pats protestas tampa siekiamos kasdienybės išraiška. Šiuo atveju individų galios pajungiamos kolektyviniam veiksmui, protestui, kurio siekis yra kvestionuoti ir pakeisti kasdienybę formuojančias struktūrines galias, tokias kaip politinė valdžia ir jos vykdoma ekonominė politika.

Fabio Mattioli straipsnyje darbdavių ir darbininkų santykius formuoja autoritarinis režimas ir globalios politinės ekonomikos struktūros. F. Mattioli analizuoja, kaip Makedonijos statybų aikštelėse formuojasi naujas darbininkų klasės identitetas, kai protestas atmetamas kaip politinių permainų priemonė. Anot Mattioli, „dauguma darbininkų teigė, kad jų kolektyvinių veiksmų tikslas

buvo ne kovoti ir keisti savo ekonominę padėtį, bet išverti sunkumus dirbant be atlygio ir į darbovietes sugražinant „normalumą““ (Mattioli, žr. šio leidinio p. 186). Šis kasdienis „normalumas“, pasirinkta moralinė siekiamybė, buvo atkuriamas per neformalius kasdieniškus veiksmus, tokius kaip kavos gėrimas (Mattioli). Skopjė darbininkų atveju nėra marksistinės atomazgos – darbininkai neįsitraukia į politinį judėjimą, o grįžta į saugią erdvę – darbo ir nusistovėjusių darbinių santykių kasdienybę, nors ir negauna užmokesčio (Mattioli). Mattioli tekstas atskleidžia, kad kasdienybė, darbininkų politinis „normalumo“ projektas, pati tampa galios struktūra, formuojančia darbininkų veiksmus, kuriais įtvirtinama nelygybė.

Straipsniuose aptinkame dar vieną kasdienybės galios formą – galią, slypinčią materialiuose daiktuose. Daiktai turi galią veikti (žr. Mauss 1966). Vokelis su pinigais, rašo Rima Praspaliauskienė, turi galią formuoti gydytojų ir pacientų santykius – nesirūpinančius pacientais ir nemandagius gydytojus paverčiant „paklusniais subjektais“ (Praspaliauskienė, žr. šio leidinio p. 92). Vokeliai su pinigais pacientų ar jų giminaičių suvokiami kaip galintys prisidėti prie sėkmingo išgyjimo, padėti formuoti patirtis ir prisiminimus apie gerą ir blogą medicinos priežiūrą (Praspaliauskienė, žr. šio leidinio p. 92). R. Praspaliauskienė teigia, kad „vokeliai“ „įgalina žmogų stoti į akistatą su ligomis, su jam nepažįstamomis ir neapibrėžtomis socialinėmis, ekonominėmis ir politinėmis kliūtimis“ (Praspaliauskienė, žr. šio leidinio p. 92). Sveikatos politikos kontekste „vokeliai“ daro įtaką sveikatos priežiūros kryptiai pristabdydami Lietuvos sveikatos sistemos privatizavimą (Praspaliauskienė, žr. šio leidinio p. 93). Kristinos Šliavaitės tekste kolektyvinės dovanos mokytojams dalies informantų suvokiamos kaip turinčios galią kurti bendruomeniškumą, bendrumą, teigiamą atmosferą mokyklos klasės bendruomenėje (Šliavaitė). Praspaliauskienės ir Šliavaitės straipsniai atskleidžia, kaip instituciniai faktoriai, tokie kaip sąlygiškai maži gydytojų ir mokytojų atlyginimai, autoritetų (gydytojas-pacientas, mokytojas-mokinys) hierarchijos, kuria nesaugumo situacija. Šiame kontekste žmonės naudoja savo galias, asmeninį poveikį stengdamiesi teigiamai paveikti santykius su mokytojais ar gydytojais, jiems atsilygindami ir taip tikėdamiesi atgauti sveikatą ar kurti bendruomeniškus santykius.

Karo, gamtos katastrofų ar psichiatrinės ligoninės „nekasdieniškumas“ parodo, kad kasdienybė egzistuoja įvairiomis sąlygomis: tiek kariaujančioje valstybėje, tiek užlietame kaime ar psichiatrinėje ligoninėje žmonės sukuria savo kasdienybę, įprastus gyvenimus, sutvirtindami juos viltimis ir bendrumo formomis, prisitaikymu ir pasipriešinimu. Šios nekasdieniškos kasdienybės gali būti fizinio gijimo ir asmeninės bei socialinės gerovės formos (Bazylevych ir Anderson, Vaiseta). Jos gali tapti ir politinio prieglobsčio forma: hipiai, bohemos atstovai, kai kurie kultūrinės ir akademinės inteligentijos nariai patekdavo į „psichiatrijos li-

goninę dėl noro pailsėti nuo sovietmečio tikrovės, atsigauti po alkoholio vartojimo „daugiadienių“ ar siekdami išvengti tarnybos sovietinėje armijoje“ (Vaiseta, žr. šio leidinio p. 34). Lukošienės, Bazylevych ir Anderson, Praspaliauskienės ir Šliavaitės straipsniuose valstybės galia yra atsitraukusi iš žmonių kasdienio gyvenimo, kartu formuoja įvairias veiksmų formas savo „nebuvimu“: kovą su potvyniais, gero gyvenimo siekimą, sveikatos paslaugų „pirkimą“, „atsidėkojimą“ dovanomis mokytojams.

Metodologiškai leidinyje išsiskiria Vaisetos ir Klumbytės straipsniai, kuriuose antropologinė analizė derinama su istorine analize tiriant sovietinį laikotarpį. Tiek šie, tiek kiti straipsniai, kuriuose aprašomi tyrimai, atlikti taikant dalyvaujamojo stebėjimo, interviu, fokus grupių ir interneto grupių tyrimų metodus, atkuria turtingus kasdieniškus pasaulius, pripildytus žmonių minčių, moralinių vertybių, juoko ar nepasitenkinimo. Pačių tekstų galia glūdi ne tik analizėje, bet ir etnografinėse detalėse, kurios atskleidžia kasdienio gyvenimo virsmus ir poetiką.

Literatūra

Čepaitienė Auksuolė. 2005. Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5(14): 11–26.

Eckert Andreas, Jones Adam. 2002. Historical Writing about Everyday Life, *Journal of African Cultural Studies* 15(1): 5–16.

Mauss Marcel. 1966. *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Introduction by E. E. Evans-Prichard. London: Cohen & West Ltd.

Ortner Sherry B. 2006. *Anthropology and Social Theory: Culture, Power and the Acting Subject*. Durham, London: Duke University Press.

Schilling Derek. 2003. Everyday Life and the Challenge to History in Postwar France: Braudel, Lefebvre, Certeau, *Diacritics* 33(1): 23–40.

Valantiejus Algimantas. 2002. Reprerentacijos kaip modernizmo sąvokos sąlygiškas sunykinimas sociologijoje. Durkheimo, Parsonso ir Giddenso modeliai, *Sociologija: mintis ir veiksmai* 1(9): 105–129.

Wolf Eric R. 1990. Distinguished Lecture: Facing Power – Old Insights, New Questions, *American Anthropologist* 92(3): 586–596.